

УДК 378.015.31:373.3

С. М. Дубяга, Ю. М. Шевченко, Т. В. Фефілова

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВПНЗ

У статті узагальнюються теоретичні засади розвитку творчих здібностей майбутніх учителів, наводяться шляхи формування творчої індивідуальності студентів через організаційні форми і прийоми навчання студентів у ВПНЗ. Одним із завдань вузівської підготовки майбутніх учителів є розвиток їхніх творчих здібностей, нестандартного мислення, формування вмінь та навичок здійснювати в майбутньому навчально-виховний процес на творчому рівні. Тому важливою передумовою формування творчих умінь та навичок у студентів є організація творчого процесу на заняттях і залучення їх до активної участі в ньому.

Ключові слова: творчі здібності майбутніх учителів, педагогічна творчість, творчий процес, педагогічні ситуації.

Постановка проблеми. Центральною ланкою розвивального навчання є створення оптимальних умов для розвитку загальних навчальних здібностей учнів і їхнього творчого потенціалу. У зв'язку з цим перед кожним учителем стоїть завдання виявити, закріпити у школярів прагнення і потяг до творчого самовираження, а також створити всі необхідні умови для їхнього подальшого розвитку. Виховання творчої особистості учня неможливе без права вчителя на власну творчість, на пошуки своєї технології, яка відповідає його особистісним якостям. Педагогічна творчість має дві сторони: творчість самого організатора навчально-виховного процесу – учителя і творчість учнів як необхідна умова вдосконалення вчителя й розвитку творчих можливостей дітей. Учитель як суб'єкт педагогічної творчості повинен бути сформований як творча індивідуальність, яка включає в себе творче мислення і здатність до творчої діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури (роботи Ю. П. Азарова, Ю. К. Бабанського, О. О. Бодальова, В. І. Загвязинського, І. А. Зязюна, В. О. Кан-Калика, Н. В. Кичук, Н. В. Кузьміної, Л. М. Лузіної, М. Д. Нікандрова, М. М. Поташника, В. О. Сластьоніна, Р. Х. Шакурова та ін.) можна сформулювати найважливіші якості вчителя, що сприяють успішній творчій діяльності: здатність до нестандартного вирішення проблеми; пошуково-проблемний стиль мислення; уміння створювати проблемні, нестандартні навчальні й виховні ситуації; оригінальність у всіх сферах своєї діяльності; творча фантазія, розвинена уява; специфічні особистісні якості (сміливість,

готовність до ризику, винахідливість, цілеспрямованість, оптимізм, ентузіазм, настирливість, упевненість, кмітливість, інтуїтивне відчуття нового та оригінального тощо).

Активна творча діяльність учителя дає позитивний результат у тому випадку, коли буде базуватися на двох основах: розвитку творчої активності студентів у ВНЗ й подальшій організації творчого пошуку вчителя в школі. Тому одним із завдань вузівської підготовки майбутніх учителів є розвиток їхніх творчих здібностей, нестандартного мислення, формування вмінь та навичок здійснювати в майбутньому навчально-виховний процес на творчому рівні. Важливою передумовою формування творчих умінь та навичок у студентів є організація творчого процесу на заняттях і залучення їх до активної участі в ньому. Тому **метою нашої статті** є узагальнення теоретичних засад розвитку творчих здібностей майбутніх учителів, наведення шляхів формування творчої індивідуальності студентів через організаційні форми і прийоми навчання студентів у ВПНЗ.

Виклад основного матеріалу. Творчий процес – це створення нових соціально значущих матеріальних і духовних цінностей. Ми розділяємо точку зору В. С. Шубинського відносно його етапів:

- зіткнення з новим, творча невизначеність;
- пошуки рішення;
- критика;
- підтвердження і втілення.

На кожному з них формуються певні елементи творчих умінь і навичок студентів. Досвід практичної роботи зі студентами в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького і результати досліджень доводять, що ефективність формування їхніх творчих умінь і навичок забезпечуються комплексним підходом до вирішення цієї проблеми. У зв'язку з цим використовується така система:

- лекційні, семінарські, практичні заняття;
- самостійна робота студентів;
- робота проблемних груп, гуртків;
- спецкурси, спецсемінари;
- виробнича практика в школі;
- курсові, дипломні і магістерські роботи майбутніх учителів.

Студенти залучаються до різних видів пізнавальної діяльності, пробують себе в процесі багатьох видів творчого пошуку. Подібні види навчально-практичної діяльності дозволяють визначити інтереси, нахили, творчі здібності й можливості, урахування яких допомагає створювати

необхідні умови для їх підтримки й розвитку. Отже, процес навчання організується таким чином, щоб викликати в студентів потребу у творчому застосуванні знань, здібностей, нестандартного мислення і подальшого розвитку. Привертає увагу основна форма організації навчального процесу – лекція. Розвиткові творчого мислення й уяви сприяють лекції, на яких аргументується і мотивується тема, чітко визначаються мета та завдання, використовуються різні рівні проблемного навчання, до структури яких входять елементи дослідницької роботи, розкриваються сучасні підходи й концепції, використовується досвід роботи кращих учителів, шкіл, визначаються перспективи розвитку школи і педагогіки, здійснюються міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки. На таких лекціях створюється атмосфера наукового пошуку. У процесі дискусій розвивається творчий потенціал її учасників, образне і продуктивне мислення, творча уява, мовлення. Студенти вчаться самостійно мислити, робити висновки. Використання наукової методики озброює студентів не тільки знаннями, а й методами їх здобуття. На семінарських і практичних заняттях зі вступу до спеціальності, педагогіки, основ педагогічної майстерності, методики виховної роботи, педагогічних технологій у початковій школі студентам пропонуються творчі завдання різних рівнів складності: від презентації книг на першому курсі до створення й вирішення педагогічних ситуацій, представлення передового педагогічного досвіду, інсценізації віршів, уривків творів, проведення фрагментів уроків на другому і до проведення нестандартних уроків та виховних заходів – на третьому. Творче аналітичне мислення та творча педагогічна уява розвиваються в студентів у процесі створення й вирішення педагогічних ситуацій. Творча педагогічна ситуація (ситуація, яка містить у собі протиріччя) дає можливість перевірити теоретичні знання, вибрати інструмент педагогічних дій і прогнозувати результат. У процесі її вирішення студенти визначають умови, у яких вона виникла, дійових осіб, основні протиріччя, аналізують дії кожного учасника й оцінюють їх; пропонують декілька варіантів вирішення та обирають оптимальний, обґрунтовують його. Такий характер навчально-пізнавальної діяльності сприяє більш ґрунтовному засвоєнню знань, розвиває здібність прогнозувати і передбачати дії учасників ситуації та її результати. А найголовніше – запобігати складним конфліктним ситуаціям.

Оволодіння знаннями теоретичних та практичних основ педагогічної творчої діяльності відбувалося під час вивчення дисципліни «Педагогічні технології у початковій школі». На практичних заняттях проводилася робота із залучення студентів до творчості. Так, наприклад, при закріпленні

знань з тем «Технологія особистісно орієнтованого навчання», «Педагогічна імпровізація як педагогічна технологія» використовувалася тестова методика, що ґрунтується на вмінні знайти найбільш оптимальний вихід із ситуації, та ще й обґрунтувати його. Це вимагало не лише досить високої психолого-педагогічної культури студента, але й уміння проявити швидкість реакції в складній ситуації, зважити всі можливі чинники, прислухатись до думки однокурсників, виявити педагогічну інтуїцію.

Студенти 5 курсу під час вивчення дисципліни «Педагогічні технології в початковій школі» поглибили свої знання і розвинули творчі здібності як у ході навчальних занять, так і при організації самостійної роботи. На цьому етапі велика увага приділялася педагогічним ситуаціям, які можуть виникати в навчально-виховному процесі початкової школи і вимагають не тільки знань правил експромту, але й дій у непередбачуваних умовах. Спочатку студенти знайомилися з алгоритмом аналізу педагогічних ситуацій, висуненням і вирішенням педагогічних завдань. Потім їм пропонувалося пригадати подібну ситуацію зі свого шкільного досвіду і скласти її опис. На основі індивідуального й колективного аналізу ситуацій з'являлася можливість порівняти реальні дії педагога з можливими варіантами виходу із ситуації, що виникла. Така ж робота проводилася при перегляді фрагментів із кіно- і відеофільмів, узятих із реальної шкільної дійсності.

Наступним етапом формування компетенції творчості стала робота, спрямована на набуття практичних умінь: студенти розігрували ситуації, що вимагали від них (без попередньої підготовки) експромту, наприклад, ролі вчителя, учня, директора, батьків тощо. Так, безпосереднє реагування на те, що відбувається, погодженість своїх дій з іншими вимагало не стільки акторської майстерності, скільки швидкості оцінки ситуації і точності прийнятого рішення. Подібна робота дала можливість проаналізувати кожним учасником власну інтуїцію, вміння відчувати партнера, прояв рефлексивних умінь. Тим самим вирішувалося і завдання підготовки студентів до творчої діяльності, формування творчої особистості педагога.

Під час тренінгів використовувалися існуючі в педагогіці і психології прийоми та вправи, що розвивають увагу, мисленнєву діяльність (швидкість мислення і дії), уявлення, формують товариськість, яка знімає бар'єри у творчій педагогічній діяльності й педагогічному спілкуванні.

Студентам були запропоновані конкурси, де вони демонстрували власні творчі здібності. Такі конкурси дозволили виявити рівень професійних знань студентів, стимулювали їхню творчу активність, самостійність у розв'язанні професійних завдань, гнучкість та оперативність мислення, змушували шукати найкращі рішення виходу з

непередбачуваних педагогічних ситуацій. Конкурси проводилися як між окремими студентами, групами, так і між командами. Види конкурсних завдань можуть бути різноманітними: моделювання фрагменту уроку «Мікровикладання», самопрезентація себе і свого предмету викладання, моделювання виховного заходу, конкурс «Майстерність педагогічної розповіді», «Аукціон педагогічних ідей», «Конкурс педагогічних талантів», рольова гра «Розв'язання педагогічної ситуації», аналіз педагогічних ситуацій і розв'язання педагогічних задач, «Педагогічні дебати». Наприклад, рольова гра «Розв'язання педагогічної ситуації», яка проводилася нами за двома сценаріями: 1) кожна команда самостійно обирала проблемні педагогічні ситуації та інсценувала їх вирішення, а потім припиняла її демонстрацію в кульмінаційний момент. Команда-суперниця, обговорюючи упродовж 10 хвилин ситуацію, повинна була знайти вирішення і розіграти її розв'язку; 2) командам давалася одна й та сама проблемна ситуація, давався час (10 хвилин) на обміркування кожною командою, а потім кожна з них демонструвала свій варіант і обґрунтовували свої дії [2].

Після виконання подібних завдань студенти аналізували допущені прорахунки з позиції педагогічної творчості, відповіді, що прозвучали, їхню доцільність, майстерність публічного втілення, плавність переходу до запланованої частини заняття. Виконання завдань закінчувалося аргументованим відбором найбільш оптимальних рішень. Для подальшої роботи студентам пропонувалося скласти домашні заготовки на типову ситуацію.

Для рольового програвання використовували педагогічні ситуації з психолого-педагогічної літератури (І. М. Богданова, Л. П. Вовк, О. В. Матвієнко, Л. О. Мільто, В. М. Харькін).

Крім ситуацій для рольового програвання, що дають можливість залучати студентів до спрямованої педагогічної діяльності, значно прискорити й ефективно впливати на процес формування творчої компетенції допомагають та інші завдання. Наприклад, завдання на розвиток професійного сприймання, уявлення та уяви вчителя – гра «Оповідач по колу». Ведучий починає розповідь: «Зайшовши до класу після дзвінка, вчителька побачила...». Далі продовжує наступний і т. д. Останній учасник повинен закінчити оповідання. Встановлюється мінімум та максимум внеску кожного: від речення до 1 хв. розповіді.

Завдання на вдосконалення мови вчителя, інтонаційну виразність мовлення: «Ви вчитель. Учитель пояснює новий матеріал, входить Сергійко, який запізнився. Ваші дії в цей момент...».

Завдання на розвиток мислення, уяви. Пропонується студентам скласти казки за даними картками (витягують по черзі).

Завдання на розвиток артистичних умінь. 1. У класі тихо. Усі працюють. Лише одна учениця закрила зошит, поклала ручку і дивиться у вікно. Відреагуйте на цю ситуацію... 2. Учителька доручає двом учням прибрати в класі. Вони відмовляються. Спроектуйте ваші дії і програйте цю ситуацію [2].

Залучення студентів до рольових ситуацій і різних вправ, при вирішенні яких вони змушені творити, вимагає дотримання наступних умов:

- педагогічна правдоподібність ситуацій, які використовуються в запропонованих завданнях;
- доброзичлива, розкута атмосфера, що сприяє розкріпаченню учасників, появі прагнення спробувати власні сили, проявити себе;
- необхідність педагогічно цінного й доцільного експромту з боку студентів у кожній конкретній ситуації;
- перехід від жорсткого контролю з боку викладача, раніше спланованої поведінки до повної свободи дій учасників;
- залучення всіх без винятку студентів до активної діяльності.

Виконання будь-якого завдання повинно обов'язково аналізуватися викладачем, відзначатися моменти, у яких учасник відійшов від наміченого плану, аналізуються результати прояву творчості у вирішенні тих чи інших завдань та її продуктивність.

Ті студенти, які не брали участі в розв'язанні ситуації на занятті, стають суддями й оцінюють дії учасників, ефективність вибраного рішення, відповідність досягнутого результату завданням навчально-виховного процесу в школі.

Як було сказано вище, однією з органічних складових технологічного забезпечення дисципліни є педагогічний тренінг, у тому числі й емоційний. Під педагогічним тренінгом ми розуміємо систему вправ, спрямовану на оволодіння основами педагогічної професії. В нашому випадку – це вправи, що спрямовані на практичне оволодіння елементами творчості та вправи на оволодіння всією системою в певній педагогічній ситуації [2, 69].

Емоційний тренінг спрямований на розвиток адекватних педагогічній діяльності емоцій і почуттів, умінь проникати і розуміти внутрішній світ учнів, стимулювати й керувати власним настроєм. Для цього студентам пропонувалися завдання типу:

- 1) відшукати в собі почуття, яких ви не відчуваєте зараз: радість, гнів, горе, відчай, байдужість, обурення тощо, і в педагогічно доцільній формі виразити ці почуття в різних ситуаціях;

2) подаються різні фрази і ставиться завдання вимовити їх з різними відтінками в залежності від педагогічної ситуації (типу «Добрий день!», «Будь ласка», «Ні», «Так», «Хто відсутній?», «Підійди до мене» тощо).

Крім програвання педагогічних ситуацій, виконання вправ, конкурсів, тренінгів, що розвивають творчі уміння й навички, в методику підготовки студентів була введена дидактична гра. Мета таких ігор – оволодіти методикою аналізу й самоаналізу педагогічної творчості. При цьому використовувалися індивідуальні, парні, групові та колективні форми роботи. У нашому дослідженні була використана гра «Інтерв'ю», коли учасники виконували ролі директора, батьків, класовода, учня та ін. Студенти добирали питання для інтерв'ю. Члени групи самостійно вирішували, які питання і чому їх слід поставити. Ця гра потребує не лише мобілізації вольових сил, свідомості, підсвідомості, уваги, творчої уяви, а й уміння перевтілюватися в запропоновану роль.

Однією з вправ, що забезпечує формування готовності студентів до творчої діяльності, є проведення багатофункціональних педагогічних ігор. За визначенням І. М. Богданової, «ділові ігри з педагогіки – це наближена до дійсності форма імітаційного моделювання педагогічних ситуацій, спрямована на вироблення різних умінь майбутніх учителів, їх педагогічної спостережливості, мислення, уяви, швидкої і точної реакції на поведінку учня» [3, 22]. Однією з особливостей ділових ігор є їх динамічність, у них студент «вступає в роль», займає позицію вчителя, молодших школярів, батьків учнів, колег-учителів, адміністрації школи, громадськості. У процесі формування готовності до педагогічної імпровізації з майбутніми вчителями нами були запозичені такі багатофункціональні ділові ігри, як «Сучасний урок у початкових класах», «Особистісно орієнтовані технології навчання й виховання молодших школярів», «Системи оцінювання знань, умінь і навичок учнів початкових класів», «Педагогічна рада», «Конфлікти між суб'єктами навчально-виховного процесу», «Засідання методичного об'єднання вчителів», «Робота педагога з неблагополучними сім'ями», «Взаємодія вчителя з адміністрацією, громадськістю», «Діти з обмеженими можливостями» тощо [3]. У процесі експерименту нами також використовувались імітаційно-моделювальні навчальні ігри з педагогіки з урахуванням рівнів інтелектуальної активності, розроблені І. М. Богдановою [3], як то «Шкільна науково-практична конференція», «Вибори директора», «Прес-конференція педагогів-новаторів», «Батьківські збори» та ін.

Використання ігрових методів у процесі навчання студентів обумовлено тим, що вони, як показало дослідження, сприяють

оволодінню системою знань і вмінь, що характеризують готовність до творчої діяльності, умінням аналізу й оцінки власних досягнень, удосконаленню мотиваційної та емоційної основ становлення готовності до цього виду педагогічної діяльності. Дидактичні ігри – це імітація професійної діяльності вчителя в ситуаціях, що моделюють навчально-виховний процес початкової школи. Можна стверджувати, що використання ігрових технологій дозволяє змінити позицію студента з простого споживача інформації, який пасивно сприймає матеріал, на активного діючого учасника, який використовує весь свій теоретичний багаж для вирішення конкретних практичних завдань.

Отже, використання методів навчання, що вимагають активних дій студентів у процесі формування творчої компетенції, сприяє оволодінню знаннями й уміннями, які лежать в основі підготовки.

Висновки. Формування творчої особистості майбутнього вчителя, підготовка його до педагогічної творчості – це проблема, вирішення якої на сьогоднішній день не завершене. Узагальнений досвід, спостереження та експериментальні дані свідчать, що процес формування педагогічної творчості в майбутніх учителів не приведе до ефективних наслідків, якщо не буде передбачена його органічна єдність із розвитком їх творчої особистості, формуванням уміння сприйняти педагогічну діяльність як творчий процес. Щоб виховати справжню творчу особистість, розвинути потенційні творчі можливості дитини, учителю необхідно оволодіти методами й засобами, які розвивають креативні риси особистості. Для реалізації такої мети педагог і сам повинен уміти творити, адже творчість розвивається через творчість.

Як висновок зазначимо, що систематичне тренування студентів у розв'язуванні творчих задач і педагогічних ситуацій дозволяє сформувати в них готовність до творчої діяльності; повноту, глибину, міцність, усвідомленість, системність знань; творчі вміння; певні особистісні характеристики; відсутність бар'єрів творчої педагогічної діяльності; здатність об'єктивно оцінити рівень власної готовності до педагогічної творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демченко О. П. Формування в майбутніх учителів початкових класів професійного ідеалу в контексті особистісно зорієнтованої творчої діяльності / О. П. Демченко // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. Випуск 101. – Черкаси, 2007. – 172 с.
2. Дубяга С. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до педагогічної імпровізації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / С. М. Дубяга / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 207 с.
3. Збірник імітаційно-моделюючих навчальних ігор з педагогіки з урахуванням рівнів інтелектуальної активності / укл. І. М. Богданова, Н. І. Дідусь. – Одеса, 1993. – 87 с.

РЕЗЮМЕ

Дубяга С. Н., Шевченко Ю. М., Фефилова Т. В. Развитие творческих способностей будущего учителя начальной школы в процессе обучения в ВУЗ.

В статье обобщаются теоретические основы развития творческих способностей будущих учителей, приводятся пути формирования творческой индивидуальности студентов через организационные формы и приемы обучения студентов в ВПУЗах. Одной из задач вузовской подготовки будущих учителей является развитие их творческих способностей, нестандартного мышления, формирование умений и навыков осуществлять в будущем учебно-воспитательный процесс на творческом уровне. Поэтому важной предпосылкой формирования творческих умений и навыков у студентов является организация творческого процесса на занятиях и привлечение их к активному участию в нем.

Ключевые слова: творческие способности будущих учителей, педагогическое творчество, творческий процесс, педагогические ситуации.

SUMMARY

Dubyaga S., Shevchenko J., Fefilova T. The development of future primary school teachers' creative abilities during their studies in universities.

The central way of developmental education is creation of optimal conditions for the development of elementary school pupils' general education skills and their creativity. In this regard, prior for each teacher is challenge to identify pupils' desire for creative expression, and also create the necessary conditions for their further development. Nurturing creative individual out of pupils is impossible without a teacher's personal work, without search of the technology that fits his personality traits. Teaching creativity has two sides: the creation of the educational process' organizer – teacher and pupils creativity as a necessary condition for the teachers' improvement and the development of children's creative abilities. The teacher's educational creativity should be formed as a creative personality who involves creative thinking and the ability for creativity. The teacher's creative activity gives a positive result in case when it is based on two foundations: the development of students' creative activity at the universities and further creativity of the teacher in the school. Therefore, one of the objectives of future high school teachers' preparation is to develop their creativity, innovative thinking, abilities and skills to perform in the future educational process on the creative level. An important prerequisite for the formation of students' creative abilities and skills is the organization of the classroom and bringing them to actively participate in it. Systematic training of students in solving creative tasks and teaching situations allows them to form a commitment to creativity, completeness, depth, strength, awareness, systematic knowledge, creative ability, certain personality characteristics, the lack of barriers to creative teaching activities, the ability to objectively assess their level of preparedness for teaching skills. This article summarizes the theoretical foundations of future teachers' creative abilities, shows creative ways of creating individual students using organizational forms and methods of teaching students at the university.

Key words: future teachers' creativity, educational creativity, creative process, teaching situation.